ISSN 2654-2366

Archive

Archive Offprint

ARCHIVE

Open Access Scientific Journal

ISSN 2654-2366

Volume 11 – 2015 Offprint

Volume No: Archive Volume 11, 2015
Editor: K. Kalogeropoulos
Date: December 10, 2015

Cite as: Αθανασόπουλος, Π. (2015). Οι περιπλανήσεις του Οδυσσέα, *Archive*, 11, σσ. 55-61. DOI: 10.5281/zenodo.4501765

Οι περιπλανήσεις του Οδυσσέα

Λέξεις κλειδιά: *αποικισμός*, *μυκηναϊκή κεραμική*, *μυκηναϊκός πολιτισμός*, *Οδυσσέας*, *Οδύσσεια*, *ομηρικό έπος*, *ομηρικός μύθος*, *Όμηρος*

Παν. Αθανασόπουλος, Αρχαιολόγος

Abstract
Problems posed by Homeric geography, and especially the wanderings of Odysseus, had excited scholars and historians since antiquity. Starting from the journeys described in the Odyssey, two main contexts of research were developed. On the first context belong those who argued that the places Odysseus visited could be identified with specific points on the map (either in the Mediterranean basin or across the Straits of Gibraltar in the Atlantic Ocean). On the second context belong researchers who skeptically placed the adventures of Odysseus in the realm of the imaginary. These two contexts have also influenced modern research.

Τα προβλήματα που παρουσιάζει η ομηρική γεωγραφία και ιδιαίτερα οι περιπλανήσεις του Οδυσσέα, απασχόλησαν τους μελετητές και τους ιστορικούς ήδη από την αρχαιότητα. Με αφετηρία τα ταξίδια που περιγράφονται στην Οδύσσεια αναπτύχθηκαν δύο κύριοι άξονες, δύο πλαίσια έρευνας. Στο ένα πλαίσιο ανήκουν όσοι υποστηρίζουν ότι οι τόποι που επισκέφτηκε ο Οδυσσέας μπορούν να ταυτιστούν με συγκεκριμένα σημεία στο χάρτη (είτε στη λεκάνη της Μεσογείου ή πέρα από τα Στενά του Γιβραλτάρ στον Ατλαντικό Ωκεανό). Στο δεύτερο ερευνητικό πλαίσιο ανήκουν όσοι τοποθετούν με σκεπτικισμό τις περιπέτειες του Οδυσσέα στη σφαίρα του φανταστικού. Οι θεωρίες αυτές επηρέασαν και τη σύγχρονη έρευνα.

Παλαιότεροι μελετητές όπως ο Berard (1927-1929), υποστήριξαν ότι οι περιοχές που ταξίδεψε ο Οδυσσέας είναι αληθινές, ενώ νεότεροι όπως οι Stanford and Luce, (1974), υιοθετώντας τον σκεπτικισμό του Ερατοσθένη, υποστηρίζουν πως κατά κύριο λόγο τα ταξίδια του Οδυσσέα ήταν φανταστικά, χωρίς να παραβλέπουν όμως την πρόθεση του Ομήρου να τους προσθέσει μια αληθοφανή χωροχρονική διάσταση. Η μελέτη της Οδύσσειας, εκτός από γεωγραφικά προβλήματα, θέτει παράλληλα και ένα επιπλέον σημαντικό ζήτημα. Αυτό δεν είναι άλλο από τον συμβολισμό που κρύβεται πίσω από τα ταξίδια του Οδυσσέα και εν γένει του έπους. Αφού, λοιπόν πρώτα, επιχειρήσουμε να αναπλάσουμε το ταξίδι του Οδυσσέα (βασιζόμενοι στον Όμηρο και σε γνωστές βιβλιογραφικές πηγές[1], στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε να αποσαφηνίσουμε τι τελικά απηχούν αυτές οι περιπλανήσεις του Οδυσσέα

Το Ταξίδι
Ο πρώτος σταθμός του Οδυσσέα μετά την αναχώρησή του από την Τροία είναι η χώρα των Κικόνων. Οι Κίκονες, οι οποίοι ήταν σύμμαχοι των Τρώων, κατοικούσαν στη Θράκη και συγκεκριμένα στη περιοχή του Έβρου. Ο Οδυσσέας και οι σύντροφοί του συγκρούστηκαν με τους Κίκονες και με πολλές απώλειες έπλευσαν νότια προς το ακρωτήριο Μαλέας και κατόπιν νότια-;νοτιοδυτικά της Κρήτης. Αυτό είναι και το τελευταίο σημείο του ταξιδιού του, το οποίο μπορούμε να ταυτίσουμε με σχετική ακρίβεια στο χάρτη. Από εδώ, και μέχρι να φτάσει στη Σχερία και κατόπιν στην Ιθάκη, ξεκινάει μια ατελείωτη περιπέτεια του Οδυσσέα στον κόσμο του

[1] Στοιχεία για την ανάπλαση του ταξιδιού του Οδυσσέα αντλήθηκαν από: Luce 1975, Stanford and Luce 1974, Μαζαράκης-Αινιάν 2000 και Malkin 1998.

φανταστικού. Μέσα από τις περιπλανήσεις του θα γνωρίσει νέους λαούς, νέους τόπους, θεούς και μυθικά τέρατα. Αυτό όμως δεν αναιρεί το γεγονός ότι υπάρχουν ιστορικά στοιχεία μέσα στο έπος, τα οποία πρέπει να αντλήσουμε προσεκτικά, για να τα χρησιμοποιήσουμε πλέον ως ιστορικά δεδομένα. Είναι δύσκολο, όμως, διαβάζοντας την Οδύσσεια, να μην υποκύψει κάποιος στην αφηγηματική δεινότητα του Ομήρου και παράλληλα να μείνει ανεπηρέαστος από τις πειστικές περιγραφές του ώστε να ανακαλύψει ποια στοιχεία είναι αληθινά και ποια όχι. Σημαντικό είναι επίσης, να προσέξουμε πώς χρησιμοποιείται από τον Όμηρο το μοτίβο των εννέα ημερών. Σε αρκετές περιπτώσεις ο χρόνος που χρειάστηκε ο Οδυσσέας για να ταξιδέψει από ένα μέρος σε κάποιο άλλο είναι ακριβώς εννέα ημέρες. Είναι αυτονόητο εδώ πως ο χρόνος πλέον θα έχει συμβολιστικό χαρακτήρα και όχι τόσο πρακτικό.

Μετά από εννέα μέρες, λοιπόν, ο Οδυσσέας φτάνει στη χώρα των Λωτοφάγων, την οποία με κάποια επιφύλαξη μπορούμε να την τοποθετήσουμε στη Β. Αφρική (μάλλον στη σημερινή Λιβύη, όπου έχουμε πληροφορίες από αρχαίους συγγραφείς όπως ο Ηρόδοτος και ο Πολύβιος ότι υπήρχαν περιοχές εκεί που φύτρωναν Λωτοί). Επόμενος σταθμός οι Κύκλωπες, όπου οι πληροφορίες που αντλούμε από το έπος δεν επαρκούν για να ταυτίσουμε το νησί τους με κάποιο συγκεκριμένο φυσικό τόπο, καθώς δε δίνεται ούτε ο χρόνος ούτε η κατεύθυνση που ακολούθησε ο Οδυσσέας. Ο Όμηρος λέγει ότι πρόκειται για ένα πολύ εύφορο νησί (*Οδ.* 9, 116-211; 124). Ο πρωτόγονος τρόπος ζωής των κατοίκων του, όπως περιγράφεται, θα μπορούσε να παραλληλιστεί με εκείνο λαών της Κεντρικής και νότιας Ιταλίας, έτσι όπως αναγνωρίζεται μέσα από τις παραδόσεις των Μυκηναίων που ταξίδεψαν εκεί ήδη από το 1500 ΠΚΕ. Αυτό είναι το πρώτο από τα πολλά στοιχεία μέσα στο έπος που συγκλίνουν σε ό,τι θα υποστηρίξουμε στο δεύτερο μέρος της μελέτης μας.

Ο Όμηρος ήταν εξοικειωμένος με τις περιγραφές των πρώτων ταξιδιών των Μυκηναίων και σε συνδυασμό με τα σχεδόν σύγχρονα του μεταναστευτικά ταξίδια προς τη Δύση εμπνεύστηκε για να ολοκληρώσει το έπος. Στη συνέχεια ο Οδυσσέας φτάνει στο πλωτό (όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Όμηρος, *Οδ.* 10, 4) νησί του Αιόλου –τόπο εκ των πραγμάτων φανταστικό, παρά τη προσπάθεια του Ομήρου να προσδώσει στον Αίολο και την πόλη του ανθρώπινη υπόσταση- από όπου με τη βοήθεια του θεού των ανέμων φεύγει για την Ιθάκη. Μετά από εννέα μερόνυχτα ταξιδιού ο Οδυσσέας την δέκατη μέρα αντικρίζει την Ιθάκη. Η γνωστή απρονοησία των συντρόφων του, όμως, θα τον ξαναστείλει πίσω στο νησί του Αιόλου. Διωγμένος με άσχημο τρόπο πλέον από εκεί, θα πλεύσει έξι μέρες και έξι νύχτες, μέχρι να βρεθεί στη χώρα των Λαιστρυγόνων, εκεί που όπως λέει και ο Όμηρος οι δρόμοι της νύχτας και της μέρας συνοδεύουν (*Οδ.* 10, 80). Οι βαρβαρικές φυλές που συνάντησαν εκεί, ώθησαν τους ερευνητές να την τοποθετήσουν στη ΒΑ Σικελία ή στην Κορσική. Όμως, το φυσικό φαινόμενο που αναφέρει ο Όμηρος σε συνδυασμό με την περιγραφή του λιμανιού (*Οδ.* 10,88-94), που θυμίζει σκανδιναβικό φιόρδ) κάνουν πολλούς να αναζητήσουν τη χώρα των Λαιστρυγόνων στη βόρεια Ευρώπη.

Δύο ακόμα σημαντικές λεπτομέρειες θα πρέπει να επισημάνουμε, πριν εγκαταλείψουμε τη χώρα των Λαιστρυγόνων μαζί με τον Οδυσσέα. Το ένα είναι ότι η χώρα των Λαιστρυγόνων αλληγορικά συμβολίζει το τέλος του κόσμου με τον τρόπο που περιγράφεται[2] () καθώς επίσης και το γεγονός ότι Λαιστρυγόνες είναι οι τελευταίοι αληθινοί και ζωντανοί άνθρωποι που συναντά ο Οδυσσέας στο ταξίδι του, μέχρι τουλάχιστον να καταπλεύσει στη Σχερία. Σειρά στις περιπλανήσεις του ήρωα είχε η Αιαία, το νησί της Κίρκης, για το οποίο η περιγραφή του

[2] Stanford and Luce, 1974.

Ομήρου ότι βρισκόταν κάπου ανατολικά του ήλιου, δε μας βοηθάει ιδιαίτερα να το προσδιορίσουμε στο χάρτη. Φεύγοντας από το νησί της Κίρκης, ο Οδυσσέας ψάχνει και βρίσκει την πύλη προς τον Άδη.

Τα προβλήματα που δημιουργούνται είναι πολλά, όταν θέλουμε με βεβαιότητα και με βάση τα αρχαιολογικά κατάλοιπα να ορίσουμε το σημείο όπου ο Οδυσσέας φέρεται να κατέβηκε στον Άδη. Η μια άποψη τοποθετεί την πύλη προς τον Άδη στην Ιταλία και συγκεκριμένα ή στη λίμνη Avernus στην Καμπανία ή στην Κύμη. Από την άλλη, πιο γνωστή και παραδεκτή είναι η θεωρία της ταύτισης των πυλών του κάτω κόσμου, με το σημείο όπου συναντώνται οι ποταμοί Αχέροντας και Κωκυτός στην Εφύρα της Θεσπρωτίας. Οι ανασκαφές που έγιναν εκεί από τον Σ. Δάκαρη έφεραν στο φως τα κατάλοιπα ενός νεκρομαντείου. Οι Κιμμέριοι που κατοικούσαν εκεί σύμφωνα με τον Όμηρο μας δημιουργούν νέα προβλήματα ως προς την γεωγραφική ταύτιση της περιοχής. Χάρις όμως σε ένα χειρόγραφο του Ομήρου, στο οποίο αναφέρονται και ως Χειμέριοι, και με βάση κείμενα του Θουκυδίδη, ο οποίος κάνει λόγο για το λιμάνι Χειμέριον στη Θεσπρωτία, η προαναφερθείσα υπόθεση αποκτά πλέον σημαντικό έρεισμα. Μαρτυρίες τέλος των ντόπιων όπως τις συνέλεξαν ερευνητές, κάνουν λόγο και για ύπαρξη τρίτου ποταμού ως τις αρχές του προηγούμενου αιώνα, περιγραφή που υφίσταται και στο έπος (Αχέροντας, Κωκυτός, Πυριφλεγέθων, *Οδ*. 10,509-515).

Η σύντομη επιστροφή του Οδυσσέα στο νησί της Κίρκης για να θάψει τον Ελπήνορα ίσως να μην είχε μεγάλη σημασία, αν δεν περιελάμβανε ένα πολύ σημαντικό στοιχείο. Οι οδηγίες ναυσιπλοΐας που παίρνει ο Οδυσσέας από την Κίρκη είναι οι πρώτες και οι μόνες που υπάρχουν στο έπος. Δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηρίξουμε ότι στο χωρίο αυτό διαφαίνονται ίχνη από ένα είδος ταξιδιωτικού-ναυτικού οδηγού[3] τον οποίο γνώριζε ο Όμηρος και που ίσως έκανε την εμφάνισή του από το τέλος της εποχής του Χαλκού. Ο Οδυσσέας και οι σύντροφοί του συνεχίζουν το ταξίδι τους περνώντας από τις Σειρήνες (κάποιο από τα νησιά Galli, Ν. των Πιθηκουσών ή Β. του Στρόμπολι) και από τους κινούμενους βράχους (Πλαγκτές) που βγάζουν καπνό και φωτιά και που τα αρχαιολογικά κατάλοιπα με επιτρέπουν να το ταυτίσουμε με τα ηφαιστιογενή νησιά Λιπάρες (έχει βρεθεί εκεί μυκηναϊκή κεραμική).

Έπειτα θα αντιμετωπίσουν τη Σκύλλα και τη Χάρυβδη. Η περιγραφή του Ομήρου ότι η Χάρυβδη κατάπινε τρεις φορές σε μια ημέρα τα νερά της θάλασσας και σε άλλες τρεις τα άδειαζε (*Οδ*. 12, 105-106), παραπέμπει στα στενά της Μεσσίνας, που χωρίζουν τη Σικελία από τη Ν. Ιταλία. Τα στενά ήταν γνωστά στους Μυκηναίους ναυτικούς καθώς αποτελούσαν συνήθη ναυτικό δρόμο και τα ισχυρά θαλάσσια φαινόμενα που συναντούσαν τους προκαλούσαν τρόμο. Γεγονός που είναι φανερό ότι ο Όμηρος γνώριζε πολύ καλά και έτσι ενισχύεται περισσότερο η άποψη ότι τα πρώιμα μυκηναϊκά ταξίδια αποτέλεσαν την αρχική έμπνευση του ποιητή. Μετά από όλα αυτά φτάνει στη Θρινακία που μάλλον ήταν Β-ΒΔ της Ιθάκης και 9 μερόνυχτα αργότερα ταλαιπωρημένος και χωρίς συντρόφους καταλήγει στο απομονωμένο αλλά «εξωπραγματικά» όμορφο νησί της Καλυψώς, την Ωγυγία. Αν λάβουμε υπόψη μας ότι από εκεί ο Οδυσσέας χρειάστηκε δεκαεπτά μέρες και νύχτες με τη μεγάλη Άρκτο στα αριστερά του για να φτάσει στη Σχερία, τοποθετούμε το νησί στη Δ. Μεσόγειο (Μάλτα, Μάλαγα, Μαδέρα, Γιβραλτάρ) ή την μακρινή Ισλανδία. Η άφιξη του Οδυσσέα με αυτόν τον τρόπο στην ομηρική Σχερία πέρα από το τέλος των περιπετειών του κρύβει και ένα βαθύτερο συμβολισμό. Είναι η επιστροφή του στον πραγματικό κόσμο και στους ζωντανούς και αληθινούς ανθρώπους μετά από τις ατελείωτες περιπλανήσεις στις χώρες του μύθου. Είναι εξάλλου το πρώτο φιλόξενο

[3] Stanford and Luce 1974, 130.

μέρος που τον καλοδέχονται ανιδιοτελώς μετά από τη μακροχρόνια περιπλάνησή του στις θάλασσες του κόσμου.

Το έπος και η ιστορία

Παραπάνω παραθέσαμε περιληπτικά τις περιπλανήσεις του Οδυσσέα. Αυτό που πρέπει να επισημάνουμε είναι ότι η Οδύσσεια δεν είναι ένα ιστορικό έργο, ούτε πρέπει να λογίζεται ως τέτοιο. Ο ίδιος ο Όμηρος, άλλωστε, δε διεκδίκησε ποτέ τον ρόλο του ιστορικού. Σκοπός του ήταν να τέρψει τους ακροατές των επών του εμπλουτίζοντάς το με στοιχεία γνωστά σε αυτούς. Δεχόμενοι δε, ότι καμιά μορφή τέχνης δεν μπορεί να μείνει ανεπηρέαστη από την εποχή της, συμπεραίνουμε ότι τα Ομηρικά έπη πέρα από τη λογοτεχνική τους αξία έχουν μια αδιαμφισβήτητη ιστορικότητα. Ο Όμηρος ζει και δημιουργεί μέσα σε μια έντονη κοινωνικοπολιτικά και οικονομικά περίοδο με τα σημαντικά γεγονότα και τις αλλαγές να διαδέχονται η μία την άλλη, ενώ παράλληλα είναι φορέας μιας σημαντικής πολιτιστικής (και όχι μόνο ποιητικής) παράδοσης που επιβιώνει από τα Μυκηναϊκά χρόνια ως τις μέρες του Ομήρου. Παράδοση που διασώζεται στα χρόνια του Ομήρου όχι πλέον ως μύθος αλλά ως κομμάτι της ιστορίας των Ελλήνων[4]. Η ατμόσφαιρα της εποχής δεν καταγράφεται από τον ποιητή, ενδείξεις της όμως είναι φανερές μέσα στο έργο του. Για να κατανοήσουμε λοιπόν το έργο του αλλά και να αποσαφηνίσουμε τι απηχούν τα Ομηρικά έπη χρειάζεται να κάνουμε μια σύντομη ιστορική αναδρομή στις συνθήκες που διαμόρφωσαν την εποχή του Ομήρου αλλά και εκείνες που καθόρισαν την παράδοση των Μυκηναϊκών χρόνων που κληροδότησε ο ποιητής.

Οι Μυκηναίοι ήδη από το 1600 ΠΚΕ, με κληρονομιά τους θαλάσσιους δρόμους των Μινωιτών, πραγματοποιούσαν μακρινά υπερπόντια ταξίδια σε μέρη άγνωστα και συνήθως επικίνδυνα με σκοπό το εμπόριο μετάλλων[5]. Αν και οι πρώτες εμπορικές επαφές είχαν κατεύθυνση την Ανατολή, στη συνέχεια οι Μυκηναίοι στράφηκαν προς τη Δύση και την Ιταλία, όπου οι συνθήκες ήταν ευνοϊκότερες. Τα ιταλικά φύλα έδειχναν μεγαλύτερη ανοχή στην εμπορική αυτή εισβολή[6]. Οι ναυτικές γνώσεις των Μυκηναίων ενέπνεαν το σεβασμό στους λιγότερο ανεπτυγμένους λαούς της Ιταλικής χερσονήσου. Τα προϊόντα, άλλωστε, που μετέφεραν οι Μυκηναίοι έμποροι ήταν απαραίτητα στους κατοίκους των περιοχών αυτών. Στη Δύση, επίσης, όπως είχε επισημάνει και ο Beazley, δεν προϋπήρχε καμία ισχυρή ναυτική δύναμη, κάτι που δε συνέβαινε στην Ανατολή, γεγονός που έκανε πιο πρόσφορο το έδαφος για την εμπορική κυριαρχία των Μυκηναίων. Στα ταξίδια αυτά προς τη Δύση οι Μυκηναίοι ακολούθησαν τους θαλάσσιους δρόμους που αρχικά είχαν χαράξει οι πρωτοπόροι των μινωικών χρόνων. Έπλεαν κατά μήκος των ακτών της Πελοποννήσου, περνούσαν από την Ιθάκη και τη Κέρκυρα και από εκεί κατευθύνονταν προς την Ιταλία[7]. Παρατηρώντας την ποσότητα μυκηναϊκής κεραμικής που εντοπίζεται στην Ιταλία, ανακαλύπτουμε ότι αυξάνεται όσο εδραιώνεται η μυκηναϊκή κυριαρχία στο εσωτερικό της ελληνικής επικράτειας[8][. Κατά τον 14ο αιώνα και 13ο αιώνα ΠΚΕ η συγκέντρωση μυκηναϊκής κεραμικής είναι εντυπωσιακή κυρίως στη Σικελία, τις Αιολίδες νήσους, την Απουλία και λιγότερο στην Καμπανία. Ο 12ος αιώνας, που σηματοδοτεί τη σταδιακή παρακμή του Μυκηναϊκού πολιτισμού, θα σημάνει παράλληλα και το τέλος του πρώτου κύκλου εμπορικών επαφών ανάμεσα στην Ελλάδα και την Ιταλία.

[4] Stanford and Luce 1974, 135-138.
[5] Bengtson, 1979.
[6] Bengtson, 1979.
[7] Stanford and Luce J. V., ό.π., 1974, κεφ. 3.
[8] Ridgway, D. 1992, *Οι πρώτοι Έλληνες στη Δύση* (μτφ. Φ. Αρβανίτης), Αθήνα.

Η οικονομική διάσταση του φαινομένου αυτού ήταν αδιαμφισβήτητα σημαντική, περιορίζεται όμως μόνο στον εμπορικό τομέα. Ο αποικισμός δεν έχει ακόμα απασχολήσει τους Έλληνες του 12ου αιώνα με εξαίρεση κάποιες μεμονωμένες περιπτώσεις. Πολύ αργότερα, τον 8ο αιώνα, και όταν οι συνθήκες καταστήσουν επιτακτική την ανάγκη για μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών, θα γίνει λόγος για την ύπαρξη ισχυρών ελληνικών αποικιών στην Ιταλία. Στα ταραγμένα χρόνια που θα ακολουθήσουν την κατάρρευση του Μυκηναϊκού πολιτισμού η αβεβαιότητα θα δώσει τη θέση της στη σιγουριά που πρόσφερε η σταθερότητα των Μυκηνών. Με μόνα εφόδια την παράδοση και τις αναμνήσεις ενός ισχυρού βασιλείου, οι Έλληνες θα διανύσουν τους σκοτεινούς αιώνες που έπονται μέχρι την «αναγέννηση» της γεωμετρικής περιόδου. Είναι πάλι η αναζήτηση μετάλλων που θα ωθήσει τους Έλληνες να διασχίσουν εκ νέου τους εμπορικούς δρόμους των προγόνων τους προς την Ιταλία[9]. Με οδηγό την παράδοση και με τις προοπτικές ευνοϊκότερες πλέον, επανασυνδέουν τις εμπορικές τους σχέσεις με τους λαούς της Δυτικής Μεσογείου. Ταυτόχρονα, το πρόβλημα του υπερπληθυσμού που παρατηρείται στην ελληνική επικράτεια θα οδηγήσει σταδιακά στη μόνιμη εγκατάσταση Ελλήνων στις περιοχές με τις οποίες έχουν εμπορικές συναλλαγές. Κύριος λόγος όμως των ταξιδιών αυτών παραμένει το εμπόριο, στα πλαίσια του οποίου αρχίζουν οι πρώτοι τολμηροί να εγκαθίστανται στην Ιταλία[10]. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε, ότι οι παλιότερες αποικίες ιδρύθηκαν όχι σε περιοχές κατάλληλες για καλλιέργεια αλλά σε θέσεις που εξασφάλιζαν περισσότερες ευκαιρίες για εμπόριο (κοντά στην Ετρουρία ή στα στενά της Μεσσίνα)[11].

Οι Ευβοείς ιδρύουν την πρώτη ελληνική αποικία στις Πιθηκούσσες γύρω στο 760 ΠΚΕ και πολλές ελληνικές πόλεις ακολουθούν το παράδειγμά τους τα επόμενα χρόνια. Για περισσότερο από δύο αιώνες θα ιδρύονται ελληνικές αποικίες στην κεντρική και νότια Ιταλία[12] με εξέλιξη εντυπωσιακή. Ο τρόπος με τον οποίο επέλεγαν τις περιοχές που θα κατοικούσαν, οι σχέσεις τους με τους ντόπιους πληθυσμούς και η κοινωνική οικονομική και πολιτική οργάνωση των αποικιών, όσο σημαντικά θέματα κι αν είναι, δεν μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο αυτής της εργασίας. Η σύντομη αυτή ιστορική αναδρομή όμως, θα χρησιμεύσει ως αφετηρία στην αναζήτηση των επιρροών και της έμπνευσης του Ομήρου για τη σύνθεση της Οδύσσειας και κατ’ επέκταση στην ανακάλυψη τι απηχεί τελικά το έπος.

Η συμβολή του μύθου

Ο Όμηρος συνθέτει το έργο του κατά τη διάρκεια του 8ου αι. ΠΚΕ και ζει κοντά τις μεγάλες αλλαγές που συντελούνται. Το κοινωνικοπολιτικό κλίμα της εποχής του δεν μπορεί να τον αφήσει ανεπηρέαστο. Αν και σκοπός του είναι να ικανοποιήσει τις καλλιτεχνικές του ανησυχίες και να τέρψει τους ακροατές του, δεν αφήνει ανεκμετάλλευτα τα εντυπωσιακά ιστορικά στοιχεία που του προσφέρει με αφθονία η εποχή του. Οι Stanford και Luce όρισαν τρεις σημαντικές ιστορικές περιόδους που επηρέασαν τον Όμηρο[13]. Αρχικά έχουμε τους Μινωίτες και τους Μυκηναίους θαλασσοπόρους που πρώτοι πραγματοποίησαν αυτά τα επικίνδυνα υπερπόντια εμπορικά ταξίδια. Στη συνέχεια τοποθετούν τους παραδοσιακούς μύθους των Ελλήνων ηρώων, που επιστρέφουν στις πατρίδες τους μετά τον Τρωικό πόλεμο, αφού πρώτα έχουν περιπλανηθεί αρκετά σε αφιλόξενες θάλασσες, ενώ τέλος δεσπόζει το μεγάλο αποικιακό κύμα των Ευβοέων και των υπόλοιπων Ελλήνων στην Ιταλία από το 760 ΠΚΕ και μετά.

[9] Bengtson, 1979.
[10] Mosse, G., Schnapp - Gourbeillon, A. 1992, *Επίτομη Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας*, Αθήνα
[11] Boardman, 1996.
[12] Boardman, 1996.
[13] Stanford and Luce 1974, κεφ. 6.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η δεύτερη κατηγορία, στην οποία θα σταθούμε λίγο, πριν προχωρήσουμε στα συμπεράσματά μας. Οι μύθοι της επιστροφής των Ελλήνων από την Τροία υπήρξαν σημαντικοί για την διαμόρφωση μιας ναυτικής παράδοσης με χαρακτήρα αποικιακό. Αυτοί οι «returning heroes» όπως τους ονομάζει ο Malkin[14] έπλευσαν σε θάλασσες άγνωστες και αφιλόξενες, γνώρισαν νέους τόπους και υπέφεραν πολλά πριν γυρίσουν στα σπίτια τους. Το επαναλαμβανόμενο μοτίβο των ατελείωτων θαλασσινών περιπλανήσεων διαμορφώνει αυτόματα μια πρωτοαποικιακή παράδοση. Ο Οδυσσέας αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα πρωτοαποικιακού ήρωα, καθώς με τις περιπέτειες του ανοίγει νέους θαλάσσιους δρόμους και ανακαλύπτει νέους λαούς. Ο Οδυσσέας και οι υπόλοιποι ήρωες, βέβαια, δεν εγκαθίστανται ποτέ μόνιμα σε κανένα μέρος που επισκέπτονται. Αυτό όμως δεν αφαιρεί τη χρησιμότητά τους, για όσους σκόπευαν να κάνουν εμπόριο ή να αποικίσουν σε άγνωστα μέρη. Ο μύθος τους ασκούσε επίδραση, είτε ως θεϊκή καθοδήγηση είτε ακόμα ως προστασία, στους επίδοξους θαλασσοπόρους[15]. Η Οδύσσεια αποτελεί κατά ένα τρόπο τη λογοτεχνική μεταφορά των εμπορικών και μεταναστευτικών ταξιδιών των Ελλήνων προς τη Δύση. Οι δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι Έλληνες στις περιπέτειες αυτές, όπως είδαμε, ήταν αρκετές. Η ναυσιπλοΐα δεν ήταν πάντα εύκολη, κίνδυνοι παραμόνευαν παντού, ενώ οι νέοι τόποι και οι νέοι λαοί που συναντούσαν δεν ήταν πάντα φιλόξενοι.

Την επικινδυνότητα αυτών των ταξιδιών μετέφεραν οι διηγήσεις των ναυτικών, τις οποίες ο Όμηρος φαίνεται πως είχε υπόψη του. Οι διηγήσεις αυτές εμπλουτίστηκαν από τον Όμηρο και σταδιακά πέρασαν στη σφαίρα του μύθου. Το κοινό της εποχής του Ομήρου άλλωστε, ήταν εξοικειωμένο και πρόθυμο να ακούσει διογκωμένες τις θαλασσινές περιπέτειες ενός τυπικού πρωτοαποικιακού ήρωα όπως ο Οδυσσέας. Είναι πολύ πιθανό πολλοί από τους ακροατές της Οδύσσειας να ακολούθησαν λίγο αργότερα τα βήματα του Οδυσσέα στο δρόμο προς τη Δύση. Το έπος για αυτούς έρχεται να λειτουργήσει πιο καταλυτικά. Μέσα από τις περιπλανήσεις του Οδυσσέα διαμορφώνουν μια νέα εθνική συνείδηση[16]. Το έπος θα τους βοηθήσει να επανακτήσουν την εθνική τους ταυτότητα που προσωρινά θα απωλέσουν φεύγοντας από τη μητρόπολη. Ταξιδεύοντας προς την Ιταλία, με τις περιπέτειες του προγόνου τους Οδυσσέα για οδηγό, ανακαλύπτουν και έναν επιπλέον σκοπό του ταξιδιού τους. Δεν είναι πια οικονομική ή κοινωνική η αιτία που τους οδηγεί εκεί, αλλά ηθική. Η ανακατοίκηση των περιοχών που πρώτος ο προγονός τους ανακάλυψε[17] τους χαρίζει ένα ακόμα ισχυρό κίνητρο. Η επισήμανση της διαλεκτικής σχέσης ανάμεσα στον ομηρικό μύθο και τη δημιουργία εθνικής συνείδησης των κατοίκων των αποικιών είναι πολύ σημαντική, όχι μόνο για την κατανόηση των αιτιών που τους οδηγούν σε ταξίδια με αβέβαιο μέλλον, αλλά κυρίως για την κατανόηση των σχέσεων που αναπτύσσουν μεταξύ τους και με τις μητροπόλεις.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω μπορούμε να ισχυριστούμε ότι οι περιπλανήσεις του Οδυσσέα αποτελούν αρχικά μια αμυδρή ανάμνηση των πρώιμων εμπορικών επαφών των Μυκηναίων στην Ιταλία που είχαν ξεκινήσει από το 1600 ΠΚΕ. Τα πρώτα αυτά ταξίδια δεν μπόρεσαν να αφήσουν ανεπηρέαστη τη ποίηση. Ο διάλογος του Τηλέμαχου με τον Μέντη επιβεβαιώνει ότι η

[14] Malkin, 1998.
[15] Malkin 1998.
[16] Malkin, 1998.
[17] Luce 1975, κεφ. 8.

Ιθάκη ήταν εμπορικό πέρασμα από τότε (*Οδ.* 1,105 κ.ε.)[18]. Παράλληλα όμως δεν μπορούν να χαρακτηριστούν τυχαίες οι αναφορές του Ομήρου στην ίδρυση αποικιών ή στα ταξίδια που πραγματοποιούσαν οι Φαίακες στην Εύβοια (*Οδ.* 6,321 κ.ε.)[19], αναφορές που παραπέμπουν ευθέως στο σύγχρονο του εμπορικό και αποικιακό ρεύμα του 8ου ΠΚΕ αιώνα.

Βασικότερη πηγή του Ομήρου για την Οδύσσεια αποτέλεσαν αναμφίβολα τα εμπορικά ταξίδια και η ίδρυση αποικιών από τους Ευβοείς το 760 ΠΚΕ και αργότερα. Το πιθανότερο είναι η τελική απάντηση αναφορικά με τι απηχεί η Οδύσσεια, να είναι ένας συνδυασμός και των δύο. Αν δεχτούμε ότι οι πρώτες περιπλανήσεις των Μυκηναίων αποτελούσαν ήδη από τότε τη ναυτική παράδοση των Ελλήνων, οι κατοπινές περιπέτειες των Ευβοέων εμπλούτισαν με νέες αφηγήσεις την παράδοση και αποτέλεσαν τον πυρήνα του έπους. Κλείνοντας, θα ήθελα να συμμεριστώ με τη σειρά μου, χωρίς να πρωτοτυπήσω, τις επιφυλάξεις για την άκριτη χρήση ιστορικών δεδομένων από τα Ομηρικά έπη.

Βιβλιογραφία

Bengtson, H. 1979, *Η ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας*, Αθήνα.
Berard, V. 1927-1929, *Les navigations d’ Ulysses*, 4 τόμοι, Paris.
Boardman, J. 199), *Οι αρχαίοι Έλληνες στην υπερπόντια εξάπλωσή τους*, Αθήνα.
Luce, J.V. 1975, *Homer and the Heroic Age*, (London).
Μαζαράκης-Αινιάν, Α. 2000, *Όμηρος και Αρχαιολογία*, (Αθήνα).
Μαζαράκης - Αινιάν, Α. 1996, *Όμηρος και Αρχαιολογία. Η συμβολή των Ευβοέων στο έπος, στο Όμηρος και Οδύσσεια*, (Κέρκυρα).
Malkin, I. 1988, *The returns of Odysseus*, Berkeley.
Manfredi, V. 1997, *Οι Έλληνες της Δύσης*, Αθήνα.
Mosse, G., Schnapp-Gourbeillon, A. 1992, *Επίτομη Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας*, Αθήνα
Ridgway, D., 1992, *Οι πρώτοι Έλληνες στη Δύση*, Αθήνα.
Stanford W.B., Luce J.V. 1974, *The Quest for Ulysses*, London.
Vagnetti, L., (επιμ.), 1982, *Magna Grecia e mondo Miceneo: nuovi documenti*, Τάρας.

Πηγές

Ομήρου *Οδύσσεια*, (μτφ. Δ. Ν. Μαρωνίτης)

[18] Μαζαράκης-Αινιάν, 1996, Όμηρος και Αρχαιολογία. Η συμβολή των Ευβοέων στη διαμόρφωση του έπους, στο *Όμηρος και Οδύσσεια*, Κέρκυρα. Βλ. επίσης Luce 1975, κεφ.8 και Μαζαράκης-Αινιάν 2000, 43.
[19] Α. Μαζαράκης-Αινιάν, 1996, , 44. Βλ. επίσης Μαζαράκης-Αινιάν 2000, 43.

ARCHIVE ISSN 2654-2366 EBE/NLG